

**Curae sanitatis publicae apud veteres exempla. Dissertatio altera ... /
[Ernst Benjamin Gottlieb Hebenstreit].**

Contributors

Hebenstreit, Ernst Benjamin Gottlieb, 1758-1803.
Universität Leipzig (1409-1953)

Publication/Creation

Lipsiae : Ex Officina Sommeria, [1783]

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/ku4tt8vp>

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

28018/p

C. XII

18/h

CVRAE SANITATIS PVBLICAE
APVD VETERES
E X E M P L A

DISSERTATIO ALTERA

QVAM

GRATIOSI MEDICORVM ORDINIS

A V C T O R I T A T E

PRO SVMMIS IN ARTE MEDICA HONORIBVS

AD DISCEPTANDVM PROPONIT

M. ERNESTVS BENI. GOTTLIEB HEBENSTREIT

M E D. B A C C.

A. D. XI. APRIL. CIOCCCLXXXIII.

LIPSIAE

EX OFFICINA SOMMERIA.

1783.

CURAE SANITATIS PUBLICAE

APUD VETERES

EXEMPLA

DISSERTATIO ALTERA

QUAM

ORATIONIS MEDICAE

AVTORI

PRO SUMMIS IN ARTE MEDICA HONORIBUS

AD DISCEPTANDUM PROPOSIT

M. ERNESTVS BENI GOTTFR. HERNSTADT

M.D. CCCC.

A. D. XI. APRIL. CXCXXXIII.

LITISAE

EX OFFICINA SOMMERII

1783

CVRAE
SANITATIS PVBLICAE APVD VETERES
E X E M P L A

P A R S A L T E R A.

Relegenti mihi, quae ante hos tres, et quod excurrit, annos, de cura sanitatis publicae apud veteres scripsi, visum est, non quidem multa me prorsus vitiose dixisse, nonnulla vero brevius, plurima plenius dici potuisse, haud pauca denique deesse, quae ad vtilitatem et ornamentum faciunt. Destituisssem itaque, fateor, hunc laborem, nisi fidem argumentum illud perorandi dedissem. Obfirmavit etiam et erexit vacillantem animum, quod cognouerim, tenuem opellam meam eruditorum iudicio probatam fuisse, quorum de me existimationi an vero lenitati plus in hac re debeam, nescio, vtrumque vero gratus agnosco.

Quomodo veteres, ciborum, potus aerisque salubritatem tuendo, civium sanitati prospexerint, in priore huius dissertationis parte nonnullis exemplis illustrare annisus sum. Restat, vt de legibus et institutis antiquis exponam, quae munditiem et vestium salubritatem moderando, corporis exercitia ordinando, morbos vulgares auertendo, medicorum denique officiis inuigilando, sanitati publicae profuisse videntur. Non opus est, vt de ordine quid moneam, quo ista pertractabuntur. Constantiae nimirum est, vt omnia fiant eadem ratione et serie, quam in priori libelli parte secutus sum.

C. A. P. IV.

DE MUNDITIE ET VESTITVS RATIONE.

§. I.

*De commodis, quae ex munditie et apto vestium delectu ad sanitatem
uniuersi corporis redundant.*

Reipublicae cuiuscunque prosperitatem et gloriam, non imperii vastitate, non exercituum robore, non numorum et diuitiarum affluentia, sed ciuium virtute, sollertia et incolumitate aestimandam esse, omnes omnium aetatum optimi philosophi statuerunt, nec facile vnquam, qui ciuitates regerent, verbis hoc negarunt, licet haud raro rebus ipsis se aliter sentire ostenderent. Nihil itaque tam paruum esse videtur. quin, si ad ciuium salutem vel tantillum pertineat, magni fieri debeat. Nec vero me reprehensum iri existimo, quod statuam, multum interesse reipublicae, vt munditiei corporum in ciuitate ratio habeatur, vestitusque etiam salubritas legibus sapienter regatur. Haud parum enim ista ad sanitatem conseruandam et aduersus morbos varios muniendam faciunt. Quod etsi ita notum omnibus et compertum esse puto, vt probatione plane non indigeat, ne tamen officio scriptoris vel in his quoque rebus tralatiis et vulgaribus breuiter explicandis defuisse videar, causas commemorasse iuuabit, quae ad munditiei studium vestiumque idonearum delectum hominem quemlibet sanitati suae bene cupientem compellere debent. Et primum quidem in eo consentiunt fabricae animalis scrutatores, omne recrementorum genus, quod naturae motu ex corpore eicitur, ex illo ipso tempore, quo foras exit, in peregrinum quasi ex indigeno mutari, et, siue in locis excretioni destinatis diutius haereat, siue ad interiora diuerticula rursus abducatur, multis variisque modis naturam perturbare et euertere posse. Quemadmodum enim aqua limpidissima perpetuo motu destituta putrescit, sic multo etiam magis purga-

purgamenta illa, omnino non blanda, sed intestino motu et calore haud parum iam exacerbata et in corruptionem prona, diuturniori mora insignem corporique infestam virulentiam contrahere oportet. Ea vero tum nervos, quos proxime attingit, offendit, tum etiam a vasis lymphaticis sanguiferisque absorpta humores omnes inquinat, et instar fermenti exagitat, utroque modo nervuorum distentionis et vellicationis, dolorum, inflammationum, erosionum, ulcerum, febrium aliorumque id genus malorum causa foecundissima futura. Quod cum in uniuersum ad omnem cuiuscunque excrementitiae materiei nimis protractam in corpore moram spectet, tum plurimum et vario modo nocet humoris illius, qui per cutis foramina diffari solet, praeter naturam contingens stagnatio aut resorptio. Atque tanto certius sanitatem inde pessumdari necesse est, quanto propius ad totum corpus illa noxa pertinet. Non vero frigore tantum, non aere humido et crasso, non animi tantum perturbatione et aliis, quae intus latent, causis, humor iste exitu arceri, vel iamiam foras egressus repelli potest, verum etiam haud raro sibi ipse, relicto post tenuissimae partis exhalationem tenaciori crassamento, viam obstruit, vel vngvine glandularum sebacearum nimis in superficie accumulato et exsiccato, fordibus cuti adpersis, vestibisque squalidis intra cutim et vasa cutanea retinetur. Quo fit, ut praeter illa, quae iam commemorauimus, mala, corpus saepe numero macilentia et tabe, musculorum rigiditate vel languore, impetigine ulceribusque foedis cutim depascentibus pessime mulctetur. Accedit, quod haud parua pars sordium cuti adhaerentium sudores per vasa inhalantia remeantes inquinet, atque sic ad ipsos lymphae sanguinisque fontes penetret, humorumque deprauationi fomitem largissimum praebeat. Non opus est, arbitror, ea, quae modo dixi, multo exemplorum apparatu stabilire; norunt enim omnes, quibus quantisque morbis sint obnoxii sordidarum

artium opifices, iique omnes, qui vel ob egestatem vel ob illiberalem munditiei neglectum in sordibus et squalore vivunt. Vnde, argumento a contrario ducto, munditiei vestiumque idoneorum ad sanitatem tuendam et conseruandam necessitatem facile colligas. Neminem fore existimo, qui delicatulam mollitiem, quae non minus ac squalor vitium est, et sanitati officit, a me laudari suspicetur. Mundities enim illa, quam salubrem dico, spectatur potissimum in remouendis iis omnibus, quae meatus naturales et inprimis cutim, perspirationis instrumentum, occupare atque obstruere, et materiam, quae naturae beneficio excernenda erat, ab exitu arcere possunt. Vestes autem idoneas dico, quae munditiei et sanitati conueniunt. Vix opus est vt addam, non vnam esse posse apud omnes gentes munditiei cultusque ad sanitatem accommodati rationem. Sponte enim liquet, sub aestuante feruidoque coelo maiorem esse munditiei necessitatem, cum corpora ibidem magis sint in putrescentem humorum resolutionem, variamque illorum perturbationem et corruptelam procliuia, crebriores eam ob causam grauiioresque morbos passura, nisi largis excretionibus natura noxam imminentem perpetim remoueret. Inprimis autem profusi sudores erumpunt, qui ad interna loca conuersi nec lauatione aliisque hoc genus refrigeriis nimium sanguinis aestum leuantibus temperati, mala plurima et periculi plena progignunt, quibus frigidiorum regionum incolae non ita facile tentantur. Accedit, quod arida tellus pulvere multo scatet, qui ventis exagitatus ad corpora sudantia applicatur, molestumque squalorem et meatuum cutaneorum obstructionem inducit. — Eadem est vestium ratio. Etenim qui australes et solis aestu ardentes plagas habitant, eos laxiore simulque tenuiore vestitu vti conuenit, qui et aeri sit peruius et sudorum profluxum, nimium alias futurum, quodammodo cohibeat. Est quoque in colore vestium delectus habendus. Quae enim sunt candidae et decolores

colores vel saltem tenui colore imbutae, illae calidarum regionum habitatoribus maxime conueniunt, cum magnam partem radiorum solarium reflectant, ardoremque minuant, quo fit, vt sanitati et munditiei conducant. Pullae vero et obscuriore pigmento tinctae, eoque solis radiis et calori magis permeabiles, hominibus sub frigidiori coelo viuentibus vtilissimae sunt. Hos autem in vniuersum adstrictiori veste frigori et imbribus commoda vti oportet, vt ab iniuria hiemis corpora tueantur. Et ad ista quidem necessitate homines ducuntur, nec legibus facile aut religione opus habent, vt vestes locorum et temporum vicibus accommodent, nisi forte, vt fit interdum, tanta peruersitas hominum ingenia inuaserit, vt natura inuita coeli inclementiam simulato quodam robore vincere gestiant.^{a)} Munditiem vero vesti-

a) Equidem, si quis vnquam, delicatulam et vires eneruantem regiminis puerorum rationem detestor et auersor; nihilominus tamen saepius dubitavi, an bene puerorum tenellorum sanitati consulant, qui pectorum denudatione, vestiumque tenuitate corpuscula illorum ita indurare et confirmare annituntur, vt tempestatum, caloris, frigorisque vicissitudinibus adsuescant. Sic forte maiorum nostrorum memoriam rebus ipsis quodammodo reuocare placuit, qui GALENO (de sanit. tuend. L. I. c. 14.) testante, recens editos infantulos etiam ab vtero calentes ad flumen deferre, ibique, ceu candens ferrum, in frigidam aquam mergendo simul naturae vigorem explorare et corpus ipsum roborare soliti erant, quique, vt TACITVS ait, in omni domo nudi ac sordidi in hos artus, in haec corpora, quae Romani mirabantur, excrecebant. At enimvero

Damnosa quid non imminuit dies?

*Aetas parentum peior auis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosorem*

Commode nimirum ista HORATII de moribus sui temporis verba ad corpora nostrorum hominum referri possunt, quae mutata vitae ratio mirum in modum debilitauit, vt profecto tantum non vanum sit omne illud infantum nostrorum corpora nuditate roborandi studium, donec de reliquo illos nimis molliter habemus et inter delicias enutrimus. Neque enim apud nos, vt quondam erat TACITI temporibus, difficile est, dominum ac seruum vllis educationis deliciis distinguere, donec aetas separet ingenuos, virtus agnoscat. Quae cum ita sint, inprimis damnanda esse videtur insolens illa puerorum sanitatem muniendi ratio, in nostris regionibus, quibus coelum tam variabile est et inconstans, vt saepenumero paucularum horarum discrimine intensum frigus, et tepor, sudusque aer et vuidus

vestitusque ad motum et functiones corporis varias aptitudinem institutis publicis promoueri tanto magis optabile est, quanto magis vtrumque vel per ignauiam sordidumque vitae genus, vel per venustatis et elegantiae inconsultum studium negligi solet. Nam et immundum esse, et corpus vestibus torquere *seculum* nonnunquam vocatur. — Videamus igitur, quae possint ex priscarum gentium moribus et institutis ad hunc locum referri: meminisse tamen iuuabit, legum et religionum auctores, tametsi in his, quae proponuntur, institutorum ciuiliū exemplis, non vnum hoc semper spectarunt, vt munditiei aptique vestitus studium ciuibz commendarent, sanitati tamen publicae hoc ipso pacto simul consuluisset.

§. II.

De publicis Hebraeorum institutis et legibus, munditiei corporum et vestimentorum prospicientibus.

Eadem prudentia, cuius nonnulla specimina in priore huius libelli parte exhibuimus, sapientissimus Hebraeorum legislator munditiei quoque rationem habuit; adeo, vt huic quoque haud parum in auertendis et curandis morbis, tribuisse videatur. Intererat autem plurimum publicae salutis, tum corpora, tum vestes et reliquam vitae communis suppellectilem munda seruari et ab omni squalore infontia, cum gens Hebraea calidam desertisque campis arenosis vndique fere circumseptam regionem incolet. Solent enim in eiusmodi regionibus non modo, vt antea monui, corpora in sudores profusos, morbosque varios cutaneos prona esse, verum etiam vbique insignis copia noxiorum animalculorum prouenire, quae utensilia tetro veneno contaminant, vel corpus ipsum adoriuntur, et cuti immundae mordicus adhae-

das vices permulent. Viderint alii, an tussis suffocantis et stridulae inter nostros pueros nupera frequentia cum

illa, quam dixi, regiminis innouatione, aliqua ex parte cohaereat, quod vt credam, parum abest, quin persuadeam.

adhaerentia illud optimis succis defraudant. Proinde com-
mode pariter ac sapienter, munditiei salutarem curam mul-
tis Mosaicae religionis ritibus promotam fuisse reor, quos
caeterum ob alias quoque causas, quarum scrutinium ad
Theologos pertinet, obseruatos fuisse, nec ignoro nec infi-
cior. Videntur autem huc quodammodo facere omnia,
quae Moses de *impuritate ciuili* et illa sic dicta *Leuitica* prae-
cepit, quam fere semper, et tunc quoque, cum sacrificia simul
lustralia fieri deberent, lauacionibus integri corporis expia-
re tollereque iussit. Habebantur autem immundi et hac ipsa
immunditiae profani, quicunque morticina vel cadauer hu-
manum vel ossa humana tumulosue attigerant,^{b)} qui lepra
erant affecti,^{c)} vel in domo, quam lepra siue caries exederat,
commorabantur,^{d)} qui seminis profluuio laborabant^{e)} qui-
que talis aegroti pudenda contrectauerant, stragulis, vestibus,
ephippιο, reliqua illius suppellectili vti fuerant, vel exspuen-
tis saliuam corpore susceperant:^{f)} porro, quibus per info-
mnia fluxu obsceno pollui accidebat;^{g)} puerperae, dum
lochiae fluebant;^{h)} feminae menstruantēsⁱ⁾ vel haemorrha-
gia vteri aegrotantes,^{k)} et quicunque cum his conuersaban-
tur.^{l)} Taceo nunc eos, qui religionis quodam ritu ab
ipsis administrato, *impuri* et profani fiebant;^{m)} nam qui
ista ad munditiei commendationem referre vellet, nihil esset
inuenturus, quo sententiam suam exornare et stabilire pos-
set, quin potius legislatoris verba detorsisse magis, quam
bene

b) Leuit. c. XI. v. 24 — 30. Num.
XIX. II. — 16. 19.

c) Leuit. c. XIII.

d) ibid. c. XIV. 46. 47.

e) ibid. XV. 2. 13.

f) ibid. v. 5. — 11.

g) ibid. v. 16. — 17. Deuteron.
XXIII. 10.

h) Leuit. XII.

i) ibid. XV. 19. sqq.

k) ibid. v. 25. sqq.

l) ibid. v. 24. Num. V. 2. 3.

m) Vt illi, qui iuuenca rufa pia-
culare sacrum faciebant: Num. XIX.
6 — 8. 10. 19 — 21. qui sollemni sup-
plicationum die victimas combure-
bant; Leuit. XVI. 28. qui hircum
emissarium in deserta loca abducebat
Leuit. XVI. 26. etc.

bene explicasse videretur. De his itaque immunditiei generibus consulendi sunt Theologi. Caeterum, quibus ob corporis aliquod vitium, vel ob casu contractam immunditiam, ciuiliū rerum tractatione et sacris interdicebatur, illis ut plurimum non nisi lotis et expiatis in ciuium societatem et ad sacra redire licitum erat,ⁿ⁾ atque adeo capitis poena pledebatur, qui consulto impuritatem dissimularet, aut expiationem negligeret.^{o)} Videamus itaque figillatim, quid commodi leges hactenus enumeratae sanitati publicae praestare potuerint.

Eo, quod constitutum esset, ne cui cadauera animalium mortuosque homines et tumulos contrectare, vel in vicinia horum commorari liceret, quin impurus et ad munera ciuilia obeundum ineptus euaderet, effecisse videtur legislatoris sapientia: 1. ne insepulta nimis diu corpora manerent, sed, prout in calidissima regione par erat, sepultura mature fieret: 2. ut mortui in locis ab hominum frequentia remotis et procul ab oppidis tumularentur, nec praeter-euntes pestifero foetore infestare facile possent: 3. ut viae publicae, urbiumque plateae sollicitè expurgarentur, et ciues, ne qua impuritatis contagio negotia domestica interpellaret, cadauera bestiarum inhumata nullibi in publicis locis proiici paterentur.

Leprosos ab hominum consortio segregari eo magis expediebat, quo vero similis est, morbum istum contagiosum fuisse vel certe haereditarium.^{p)} Lauationes autem et comae

n) Leuit. XII. 4. XIII. 46. XV. XXII. 3 — 7. Num. V. 2. IX. 6. sqq.

o) Leuit. XVII. 16. Num. XIX. 13. 20.

p) Videtur hoc patere ex ipsis legibus Mosaicis ad leprosos eorumque ex ciuitate relegationem spectantibus, et ex plurimis aliis S. S. locis, v. c. Num. V. 12. 2. Sam. III. 29. quo loco

Dauides rex Ioabi posteris, et 2. Reg. V. 27. ubi Elisaeus propheta seruo suo eiusque posteris sempiternam et haereditariam lepram imprecatur. Doctores Talmudicos etiam contagiosam leprae indolem passim commemorare legi. Profani scriptores, tum medici, tum historici, varios morbos, et nonnullos leprae Iudaeorum dissimillimos leprae

comae detonsionem tum hisce aegrotis, tum etiam illis, qui
 B 2 tinea

leprae nomine complexi sunt; quamuis nonnulli etiam, elephantiae, leuces s. vitiliginis albae et lichenum nominibus, interdum illam ipsam, quae Iudaeis familiaris erat, lepram designasse videantur. Caeterum ad vnum fere omnes lepram, elephantiasin et alios, quos modo dixi, morbos, contagiosis et haereditariis annumerant, aut, nisi disertis verbis id dicant, tamen suis temporibus creditum fuisse significant. Cf. HERODOTVS L. I. §. 138. qui Persas sedulo sibi a leproforum consuetudine cauisse et peregrinos eo morbo affectos tota regione expulisse refert; PLINIVS L. XXVI. c. I. qui elephantiasin Pompeii magni tempore in Italiam inuectam *transitu osculi* potissimum propagatam fuisse narrat; ex medicis vero antiquis, ARETAEVS $\pi. \chi\theta. \pi.$ L. II. c. 3. 13. CAELIVS AVRELIANVS tard. Pass. L. IV. c. I. sub fin. AETIVS Tetrab. IV. S. I. 120. PAVLVS AEGIN. L. IV. c. 2. ACTVARIVS Meth. med. II. II. VI. 8. et de morb. dignosc. L. II. c. 20. Ex recentioribus, PROSPER ALPINVS, TURNERVS, FORESTVS, AND. PARAEVS, FERNELIVS, ETTMULLERVS, TH. BARTHOLINVS alique multi idem affirmarunt. Nec dubitari profecto potest, illam lepram, quam milites ex bellis sic dictis sacris, quae et *cruciata* vocant, reduces, in Europam intulerunt, contagiosam fuisse, cum breuissimo tempore malum istud ubique diuulgatum fuerit, principesque et magistratus satis mature de auertendo periculo et sistenda contagione consilia ceperint. Exstruebantur nempe tum publico sumtu, tum priuatorum munificentia, nosodochia

plurima, (*Domus leproforum* a scriptoribus medii aevi nuncupantur) in quae leprosi, societate ciuili exclusi, sese reciperent. Quorum cura cum sancti Lazari equitibus ab initio demandata esset, factum hinc est, vt ad nostra tempora vulgare *Lazarethi* nomen transfiret. Seculo XIImo, Ludouico VIII. Galliae regnum tunc tenente, in vniuersa Europa 19000, et anno 1225 in sola Gallia ultra 2000 domus leproforum numerabantur, ex quo facile omnino patet, quanta vi et celeritate dirus iste morbus per omnem Europam increuerit. Fuisse tunc temporis omnes, qui morbo isto laborarent, principum prouidentia a reliquorum ciuium societate segregatos, et seorsim habitare iussos, ne malum latius serperet, docent illa, quae hodiernum exstant, edicta; regum Franciae, Ludouici IX. promulgata a. 1269. Philippi Audacis, Ludouici X. a. 1315 Iohannis a. 1362 1365. Comitum Prouinciae, Caroli II. a. 1293. et Renati, regis Siciliae a. 1454. Waldemari denique, Marchionis Brandenburgici literae donatiuae annorum 1315. 1317. et 1319. de quibus postremo loco dictis MOEHSENIVS nuper (*Geschichte der Wissensch. in der Mark Brandenburg*) retulit. Ipsos adeo religionis ministros et episcopos, vt leprae magis magisque contagione propagatae obviam iretur, sollicitos fuisse, ex conciliorum historia patet. Nam cum primis iam ecclesiae Christianae temporibus patres Synodi Ancyrae a. C. 314. conuocatae, Can. 37. leprosos seorsim et inter daemoniacos, quos dicebant, religiosis concionibus interesse iussissent, idem interdictum non modo in aliis conciliis repetitum et

tinea vel imperigine essent affecti, commode omnino et sapienter imperat lex Mosaica. Neminem enim fugit, in plurimis morbis cutaneis balnea efficacem praestare medicinam, ideo potissimum, quod cutim humectant, morbidam et rodentem materiem detergunt, perspirationem suppressam restitunt, lentos humores attenuant et dissoluunt, vasis inertibus vigorem reddunt, et boni blandique succi per vasa elaborandi materiem suppeditant. Accedit scriptorum medicorum

et confirmatum fuit, verum etiam tanta seueritate in leprosos animaduversum est, ut a sacris prorsus excluderentur, donec in Concilio Lateranensi III. quod a. C. 1179. Alexander III. Pontifex M. congregauerat, suos sacerdotes et templa sibi habere ipsis permissum est. Cessauit quidem postea huius Europaeae leprae contagium, ita ut superiori seculo in Germania nostra non nisi raro morbus iste occurreret, (v. GREG. HORSTII epistola a. 1624. scripta, in *Opp. T. II. p. 343.*) manserunt tamen in aliis Europae regionibus haud pauca eius vestigia; in Galliae nempe et Hispaniae oris australibus, inprimis in Galloprovincia (cf. *Nachricht von dem Ausfatz in der Gegend von Martigues in der Provence, aus einem Schreiben des D. IOANNIS zu Aix; in den medic. Bemerk. einer Gesellsch. von Aerzten in London T. I. p. 183.* et RAYMOND *Traité de la lepre ou de l'Elephant*) in Norwegia (cf. ROLAND MARTIN *Abhandl. etc. in den Schwed. academ. Abbandl. v. I. 1760.*) in Suecia (v. LINN *Diff. de lepra, in Amoenit. acad. T. VII.* et ODHELIVS in *Schwed. acad. Abbandl. v. I. 1774.*) in Islandia (v. VNO von TROIL *Reise nach Island p. 89. 287. seqq.*) et alibi. Ex omnibus vero iis, qui nostra aetate lepram vel

elephantiasin in Europaeis regionibus a se deprehensam retulerunt, vix vnus aut alter est, qui contagiosam huius morbi indolem dissimulauerit. Agnouerunt eandem, HILLARY in Elephantiasi et lepra insulae Barbadae (v. *Beobacht. über die Veränderungen der Luft und die epidem. Krankh. auf d. Insel Barbados p. 385. seqq. 397. seqq.*) caeteroquin existimans, (p. 404.) morbum *Yaws* Americanis dictum lepram priscorum Iudaeorum esse, quod mihi tamen ob ea, quae P. M. v. NIELEN (*Samml. für praktische Aerzte T. VII. p. 370—413.*) de hoc morbo commentatus est, secus videtur; COVZIER in lepra indica insulae Mascarinae, *Journ. de medec. Decbr. 1757.* (hic tamen a parentibus tantum ad prolem, a nutricibus ad alumnos transire contendit,) TH. HERBERDEN in lepra insulae Maderae v. *Medical Transact. T. I.* et SCHILLINGIVS in lepra Surinamensium et Nigritarum. V. huius *Commentationes de lepra L. B. 1777.* et LORRY de *morbis cutaneis T. I. p. 677. seqq. vers. Germ.* — Equidem paullo fusius de hoc argumento exposui, tum quod ab instituto meo non prorsus alienum esse videretur, tum quod nonnulli extiterint, qui lepram contagiosum morbum esse aut fuisse negarent.

dicorum auctoritas, qui balneorum in lepra et elephantiasi utilitatem vno quasi ore praedicarunt.^{q)} Neque vero crediderim, lauationum necessitatem apud Hebraeos tunc demum leprosis incubuisse, cum sanitati iamiam essent restituti et a sacerdote expiati, sed potius vigente adhuc morbo, si opus esset, balnea adhibita fuisse. Videtur hoc quodammodo ex eo consequi, quod leprosus, quamuis esset a sacerdote sanus mundusque iudicatus, nondum tamen in ciuium societatem reciperetur, donec septem interiectis diebus bis lavasset.^{r)} Eidem quoque facit meae sententiae, Naamanis Syri historia, quem pessima lepra aegrotantem Elifaeus propheta septies Iordanis aquis lauari iussit, eoque sanitati restituit.^{s)} Caeterum nullus dubito, alia quoque leprae remedia apud Iudaeos fuisse, quorum tamen notitia non ad vulgus pertinuisse, sed solis sacerdotibus concredita fuisse videtur.^{t)}

Salubre quoque erat praeceptum, ut illi, qui lepra contaminatas aedes adirent, corpora vestesque abluerent. Non-

B 3

dum

q) CELSVS L. III. c. 25. balneo quidem in hoc morbo raro vtendum esse praecipit, ita tamen, ut non omnino damnet. ARETAEVS $\chi\rho. \pi.$ L. II. c. 13. balnea cum sapone magnopere laudat. cf. etiam, quae GALENVS comment. in Hippocr. aphorism. L. VI. de compos. medicam. sec. loc. L. V. c. 3. et Meth. med. ad Glauc. L. II. c. 12. CAELIVS AVRELIANVS tard. pass. L. IV. c. I. et AETIVS Tetrab. IV. S. I. 132. de cura leprae tradiderunt. Recentiores, quos supra laudauimus, inprimis autem SCHILLINGIVS, balnea in hoc morbo magnae utilitatis esse testantur.

r) Leuit. XIV. 8. 9.

s) Reg. V. 10. sqq.

t) Deuteron. XXIV. 8. Cane tibi a

leprae contagio, diligenter obseruando ea omnia, quae Leuitae sacerdotes vobis praecipient. Quaecunque illos docui, vos obseruatores. Patet, ni fallor, ex hisce verbis; 1. lepram eiusmodi morbum fuisse, cuius contagium posset declinari apto regimine, nec euitata tantum leprosoorum consuetudine, verum etiam idonea victus moderatione, etc. inprimis autem, ut existimo, munditiae: 2. fuisse quandam lepram sanandi normam Leuitis et sacerdotibus praescriptam. Expediebat autem istam medendi rationem non diulgari; alias enim profecto non erant defuturi, qui, ut secessus leprosis imperati moram taediumque effugerent, celato morbo eius curationem in se ipsi susciperent, quo nihil poterat esse reipublicae damnosius

dum quidem constat inter eruditos, quae fuerit huius leprae domuum natura: alii enim veram lepram fuisse putant, quae ex viuis corporibus contagione quadam in muros transferit,^{u)} alii vero aedium ab efflorescente nitro (quod Halonitrum et Aphronitrum dixerunt veteres) erosionem aut cariem leprae nomine in Mosaicis legibus insigniri censuerunt.^{v)} Quicquid autem horum fuerit, lauactiones, illis, qui in aede essent, parem vtilitatem praestitisse existimo. Etenim si vere contagiosum leprae virus muros ipsos inficeret, non facile certius efficaciusque poterat periculum corporibus viuis inde imminens auerti; si vero nitrum lateres et calcem exederet, sponte intelligitur, sanitati contrarias fuisse eiusmodi habitationes, quae in nostris etiam regionibus non quidem ipsius nitri efflorescentis vi nocua, sed mucidarum exhalationum a loci humiditate prouenientium vestesque ipsas tetro odore inficientium abundantia corpori infestae esse solent; quo fit, vt morbi varii ingruant ex eorum genere, qui a perspiratione suppressa aerisque corrupti afflatu nascuntur. Ad istos autem praeuertendos nihil poterat munditiae magis conuenire.

Transeo

fius et ad augendam contagionem aptius.

u) Inter recentiores SCHILLINGVS inprimis l. c. p. 187. sqq. hanc opinionem adoptauit, quam tamen non omnino mihi placere fateor. Non enim video, qui fieri potuerit, vt leprae virus ex viuo corpore in aedium muros transfret, cum leprosi, simulac morbus externa macula sese manifestaret, sacerdotem consulere lege cogerentur. Custoditi deinceps et seclusi non poterant aedibus propriis contagionem inferre, neque id antea, quam secessum sacerdos imperaret, facile contingere poterat, siquidem, vt par est, leprae Iudaeorum

aliquam cognationem cum lepra Arabum intercedere credamus, quae lento passu ingrauescit, et ab initio nec foetore nec materia virulenta exsudante sese prodit, adeoque sub haec prima tempora viuis fortasse corporibus non vero lapidibus aedium communicari posse videtur.

v) R. MEAD. *Medica sacra s. de morbis insignioribus, qui in Bibliis commemorantur, commentarius.* Gotting. 1749. 8. Cap. 7. de lepra. MICHAELIS *deutsche Uebers. des A. T. mit Anmerk. für Ungelehrte in animadu. ad Leuit. C. XIII. EIVSDEM. Mos. Rechte* T. IV. §. 211. p. 265. sqq.

Transeo nunc ad illum legis Mosaicae locum, qui ad seminis profluvium spectat. w) Difficillimum est, fateor, determinare, quale morbi genus fuerit, iuuabit tamen nonnulla momenta hoc loco collegisse, ex quibus deinceps huius morbi naturam non quidem certo definire, sed coniecere tamen licebit. Et primum quidem ex ipsis legislatoris verbis patet, genus morbi duplex fuisse, alterum, cum humor foedus ex pudendis emanaret, alterum, cum fluxus iste esset suppressus. Deinde, quod utrique sexui communis morbus iste fuerit, ex illis verbis colligo, quibus Moses leges cunctas de immunditie morbofa datas summam repetit. x) Periculosum denique et forte contagiosum fuisse, suadent omnia, praesertim vero singularis illa legislatoris sollicitudo, qua cauit, ne vilo modo posset vitium ex morbofo corpore in sanum transire. Omnia nimirum tam subtiliter descripta sunt, ut in ipsis legibus ad lepram spectantibus, prolixis caeterum et perspicuis, vix tantum curae adhibitum fuisse videatur, ne leprosi corporis virus sanis affricaretur. Non modo enim cubile, stragula, vestes, sedilia et vasa morbo isto laborantis, ut impura damnantur, verum etiam disertis verbis declaratur, immunditiei participes

w) Leuit. XV. 2 — 13. verba, quae huc maxime pertinent, haec sunt:
 אִישׁ אִישׁ כִּי יִהְיֶה זָב מִבְּשָׁרוֹ
 זָבֹו שִׁמָּה הוּא: וְזָאת תְּהִי־תִמְאָתוֹ
 בְּזָבֹו רַר בְּשָׁרוֹ אֶת—זָבֹו אִו—
 הַחַיִּים בְּשָׁרוֹ מִזָּבֹו שִׁמְאָתוֹ הוּא.

Graecus interpres hunc locum ita vertit: Ἄνδρες ἄνδρες, ὃ ἐὰν γένηται ῥύσις ἐκ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἢ ῥύσις αὐτοῦ ἀκαθαρτός ἐστι· καὶ ὁ νόμος τῆς ἀκαθαρσίας αὐτοῦ ῥέων γόνον ἐκ σώματος αὐτοῦ διὰ τῆς ῥύσεως, ἢ συνέστηκε ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ διὰ τῆς ῥύσεως, αὕτη ἡ ἀκαθαρσία αὐτοῦ ἐν

αὐτῷ. LUTHERVS: Wenn ein Mann an seinem Fleisch einen Fluß bat, derselbe ist unrein. Dann aber ist er unrein, wenn sein Fleisch vom Fluß eitert oder verstopft ist. III. MICHAELIS: Wer einen Saamenfluß bat, der ist unrein; der Saamenfluß sei fließend oder habe sich verstopft, so ist er unrein.

x) I. c. v. 33. quem locum LXX. ita verterunt: Οὗτος ὁ νόμος τῶ γονορέυει· — — καὶ τῷ γονορέυει ἐν τῇ ῥύσει αὐτοῦ, τῷ ἄρσενι ἢ τῇ θηλείᾳ.

cipes fore, quicumque eiusmodi aegroti inguina contrectassent, vei ab illo manibus illotis prehensi, vel exspuentis salua commaculati fuissent. y) An ea fuerit morbi natura, vt a parentibus ad sobolem migraret, definire non audeo, affirmauerim tamen lubentius quam negauerim. z)

Considerantibus nobis haec omnia, vix puto, vllum alium morbum, ex iis, quos nunc nouimus, cum feminis isto profluio, cuius Moses meminit, magis conuenire, quam gonorrhoeam et leucorrhoeam malignam; nec facile aliquis hunc ipsum morbum a Mose designari ambigeret, nisi certum esset, medicos antiquos hosce morbos prorsus ignorasse, eosque nostro orbi tunc demum innotuisse, cum lues venerea ex insulis Americae, vt fertur, per Hispanos in Europam aduecta aliquamdiu saeuierat. Equidem temeritatis iudicii culpam vix effugerem, si apud veteres auctores Graecos et Latinos gonorrhoeae malignae vel morbi vllius, cum lue venerea probabili argumento comparandi, vllam mentionem fieri contenderem. Qui vero ex hoc veterum silentio colligunt, luem veneream, gonorrhoeam, et leucorrhoeam malignam in nulla vnquam veteris orbis parte sponte extitisse, nec potuisse hos morbos, nisi ab exteris acceptos existere, audacius id faciunt, argumento parum idoneo vti. Etenim quod inter Graecos Romanosque rerum medicarum scriptores nemo vnus extiterit, qui de gonorrhoea virulenta et morbis venereis quicquam literis mandaret, ignoratio forte morbi fecit, eo, quo illi scriberent, tempore et loco nunquam visi; nihilominus tamen non video, quid obstat, quominus in Africae Asiaeque plagis calidissimis, quarum notitiam veteres non habebant, iam antiquitus tum gonorrhoea virulenta, tum morbi venerei, dum causae morbi non deessent, homines infestare potuerint. Non ignoro quidem medicis

y) 1. c. v. 4 — 12.

z) cf. 2. Sam. III. 29. quo loco Dauides rex praeter alias diras hoc quo-

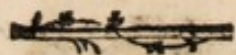
que Ioabo imprecatur, ne vnquam inter eius posteros desit, qui feminis profluio laboret.

medicis de prima origine et causis mali venerei in locis illius natalibus parum constare. Quas tamen verosimillimas excogitarunt, coeli ardorem humidamque intemperiem, incolarum vaga venere aestuantium lasciviam, sanguinisque menstrui ex calore vehementi natam virulentiam,^{a)} eas omnes non vni Americae proprias, verum omnibus omnino calidissimis telluris regionibus communes esse inficiabitur nemo, qui loca ista vel ipse adierit, vel quae de his in itinerariis relata sunt, attento animo legat. Neque vero ex eo, quod ad Graecos et Romanos morbus iste non transit, satis certo argumento contendere potest, ne in Asiae quoque et Africae calidissimis illis et remotissimis regionibus illum antiquissimis iam seculis exstitisse. Non rara enim sunt morborum exempla, qui cum diu iam alicubi inter domesticos fuissent, patriam tamen sedem non nisi post plura secula egressi sunt. Constat variolas per Arabiam Aethiopiamque diu admodum, antequam Europaeos inuaderent, grassatas fuisse, et in his locis inquilinas fuisse et *αὐτόχθονας*; morbillos item constat ab Arabicis auctoribus, ut antiquum et domesticum morbum describi; utroque tamen morbo scimus veteres tum Graeciae tum Italiae populos intactos fuisse. Scorbutum porro, quod malum inde ab hominum memoria in Europae oris borealibus incolis graue fuisse videtur, an Graeci et Romani olim experti fuerint, est, quod dubites. Nec mirum, de peregrinis istis morbis Graecis Romanisque veteribus nihil constituisse, quos ab illorum contagio tutos praestaret terrarum longe a patriis sedibus dissitarum ignorantia. Raro enim, si vnquam, nec nisi tempestatibus vel itineris

erro-

a) V. ASTRUC de morb. vener. L. I. c. 12. — Solent interdum in Europaeis regionibus feminae salaciores, a venereo malo caeteroquin immunes, viris, quibuscum catameniorum tempore consuecunt, sola sanguinis menstrui virulentia varia mala venereo

morbo propria communicare; ita ut hi urinae difficultatem et ardorem, acris saniei profluvium, cancras glandis erosiones, urethrae exulcerationes etc. a tali concubitu patiantur. Vid. C. F. HUNDERTMARK Progr. de ozaena venerea. Lips. 1758. p. 4. not. a.

errore coacti ad oras maritimas Asiae Africaeque remotiores appellebant, et omnino de tanta telluris, de qua nunc nobis constat, vastitate pars tantum exigua itineribus ipsis innotuerat. Accedit, quod illi ipsi, quos aut scientiae lucriue cupiditas, aut calamitas in remotiores terrae plagas deduxerat, perfunctoria breuique locorum lustratione contenti de noscendis incolis parum curiosi essent, domumque reuersi, periculorum metu, raro regiones nouiter inuentas iterum adire ac diligentius peragrarere auderent. Quomodo itaque fieri potuisset, ut morbos barbarorum hominum, quos ipsi alto supercilio contemnebant, nullo consuetudinis et mutuorum vinculo cum illis coniuncti, domum suam referrent? — Quae cum ita sint, nihil obstare putauerim, quo minus varii morbi et inter hos illi etiam, de quibus nunc agitur, lues venerea et gonorrhoea maligna, calidiorum terrarum incolas antiquissimis iam temporibus infestare potuerint. Immo fieri potuit, ut latius etiam vagati, cum in regiones veteribus notissimas aliquando penetraissent, paullatim ita prorsus cessarent, ut eo tempore, quo vetustissimi Graecarum et Romanarum rerum scriptores viuerent, nullum eorum vestigium superesset. Nam et aliis exemplis constat, morborum aliquod genus post longum temporis interuallum deficere posse. Nouimus varios morbos olim populis Europaeis graues, progressu temporis mitigatos, postremo extirpatos fuisse. In his lepra est, quae ter in Europam migravit, ^{b)} ter recessit, ut nostra aetate pauca eiusdem vestigia supersint. Huc quoque pertinet pestis illa sudatoria, (sudor anglicus) quae seculis XV et XVI. in variis Europae regionibus, praesertim in Anglia, vnde ortum traxerat, magnam stragem edidit, deinceps vero prorsus euanuit. Eandem fortassis sortem lues venerea et gonorrhoea experta est, siue
intra

b) primum quidem Pompeii Magni deinde Seculo p. C. N. VII. vel VIII.
tempore v. PLINIUS L. XXVI, c. I. denique Seculo XII.

intra veteris orbis plagas semper olim sese continuerit, siue aliquando vetustissimis temporibus, quorum scriptores praeter Mosen nulli extant, ulterius progressa, postmodum prorsus euanuerit et in obliuionem venerit. Nam mali huius atrocitatem dies, ut videtur, minuit, cum sollertissima et per tria fere secula continuata medicorum obseruatione constiterit, antiquam huius morbi vim atque virulentiam paullatim mirum in modum lenitam fuisse; quae quidem spem haud exiguum faciunt, fore, ut aliquando dira haec pestis prorsus euanescat, et de medio tollatur, donec forte temporum vicissitudine iterum aliquando redeat. c)

Videbor forsitan in his, quae haecenus proposui, nimis longus fuisse, sed profecto plura supersunt argumenta, quibus gonorrhoeae malignae et venereae antiquitas probabili quadam ratione defendi posset, nisi lectoribus nimia prolixitate taedium creare vererer. *) In vniuersum autem, quae haecenus dixi ut seminis profluvium a Mose commemoratum gonorrhoeam malignam fuisse ostenderem, ita compa-

C 2

rata

c) de his egregie exposuit ASTRUC l. c. c. XIV. quo loco etiam aliorum Seculi imprimis XVI. et XVII. scriptorum in arte medica celebrium sententias de futura luis venereae imminutione collegit.

*) Constitueram ante, huic libello appendicis loco animaduersiones nonnullas adicere, quibus, etiamsi inauditam in Europa olim veneream luem fuisse dubitari non possit, vulgarem tamen opinionem, qua morbus ille ex America tantum ad nos peruenisse et in obsidione Neapolitana a. 1495. ab Hispanis primum ad Gallos et per hos porro ad reliquas Europae gentes transmissa fuisse creditur, argumentis, ex historia potissimum illorum temporum petitis, quodammodo labefactari osten-

derem. Mutaui tamen consilium, et laborem iam inchoatum destitui, cum amplius esse videretur hoc argumentum, quam quod perfunctorie tantum pertractari posset. Fortasse, si plura de hoc argumento notatu digna aliquando collegero, seorsim de illo exponam, nisi quidem laborem hunc, quod vehementer opto, anticipet Vir doctissimus, qui nuper in Ephemeridum Gottingensium anni 1782 partic. 37. de Tomo quarto *Historiae antiquae regni Mexicani*, a FR. XAV. CLAVIGERO italice scriptae, elegans et accuratum iudicium tulit, ibidemque in varia se incidisse narrauit argumenta historica, quibus luem veneream non ex America, sed ex ora Guineensi Africae in Europam delatam fuisse, probabile sibi esse videatur.

rata sunt, vt nitantur communi sententia eorum; qui morbum istum semper a siphylitico contagio nasci existimant. Quod si tamen, de quo vehementer dubito, certo demonstrari posset, luem veneream in nullis vnquam veteris orbis regionibus, antequam per Hispanos ex America adueheretur, sedem quasi et domicilium posuisse, ex illa, quam leges Mosaicae testantur, gonorrhoeae malignae antiquitate, magnum, fateor, pondus accederet eorum opinioni, qui gonorrhoeae contagiosum virus a siphylitico differre censuerunt. Quid mihi de hac re videatur, huius loci non est declarare, cum assensum ex vtraque parte nunc cohibere, quam a proposito nimis aberrare malim. Illud tamen, quod ad rem nostram propius spectat, facere non possum, quin adiiciam, commemorari passim a medicis scriptoribus, medii inprimis aevi, morbi quoddam genus, quod sane venereae indolis non fuit, nihilominus tamen gonorrhoeae malignae cognatum fuisse videtur. Aiunt nempe, qui naturam eius describunt auctores,^{d)} oriri interdum a coitu cum *foeda muliere, dolores, pruritum, ardorem, pustulas et vlcuscula in vretbra cum vrinae difficultate et acris materiei profluuium*. Similia fere symptomata Arabes nonnulli commemorarunt, a quibus etiam scriptores medii aevi nomen morbi mutuati, Arabicum vocabulum latino *calefactionis* siue *arsurae* expresserunt. *Foedam mulierem* autem neutiquam, vt nonnullis recentioribus visum est, siphylitico morbo laborantem dixerunt, sed promiscuo vocis usu, mox eam, quae menstruo

d) Sec. XIII. GVIL. de SALICETO *Chirurg.* L. I. c. 48 et LANFRANCUS *Practicae s. Art. compl. chirurg.* Tract. III. Doctr. 2. c. II. et Doctr. 3. c. II. Sec. XIV. BERN. GORDONIVS *Lil. medic.* partic. I. c. 22. partic. VII. c. 5. IO. de GADDESSEN *Ros. angl.* c. de cura vlcera virgae. GUIDO de CAVLIACO *Chirurg. magn.* Tract. VI.

Doctr. 2. c. 7. §. 9. Sec. XV. circa a. 1400. VALESCVS de TARANTA *Philon.* L. VI. c. 6. L. VII. c. 39. PETRVS de ARGELATA *Chirurg.* L. II. Tract. 30. c. 3. cf. de his FREIND *History of Physick* part. II. p. 346. sqq. ASTRUC de *morb. vener.* l. c. c. VI. et VII.

struo sanguine exsoluitur, mox vlcere vel cancro matricis affectas, longe frequentissime vero leprosas hoc nomine nuncupauerunt.^{e)} Habes itaque in his exempla morbi, gonorrhoeae malignae simillimi et a siphylitica tamen contagione alieni.

Quicquid autem horum fuerit, seu ex venereo contagio natum fuerit seminis istud profluuium, de quo Mosaica lex scripta est, seu a concubitu cum menstruali aut leprosa muliere, seu ex aliis quibuscunque causis ortum traxerit, hoc tamen, puto, facile patet, illud, nisi ipsam gonorrhoeam virulentam, huic tamen, vt nullum aliud, simillimum fuisse. Neque enim si ad gonorrhoeam, quam nos benignam dicimus, lex Mosaica spectaret, eadem impuritatis censura morbus iste a legislatore notari potuisset, seu flueret foedus humor, seu interceptus esset. Illud certe corruptionis insons gonorrhoeae genus eo ipso sanatur, quod humor emanare desinit, cum plerumque a laxitate et debilitate partium oriatur, adeoque vigore naturali restituto fluxus sponte cohibeatur. Altero autem morbi genere laborantibus, quod malignum dici consuevit, sponte et ante tempus accidens profluuii cessatio, salutaris haud est, imo potius maiorem noxam afferre iudicatur, cum illa, quae humores corrumpit, acrimonia, subacta prius et expurgata non fuerit. Est quoque virulentae gonorrhoeae tanta vis, vt vel solo contactu sanis corporibus nocere possit, quod in benigna secus est. Videtur sane Moses auertendi huius contagii causa non modo seminifluos e societate ciuium remouisse, sed hos quoque, qui illos tetigissent, eorumque suppellectili vti essent, reos immunditiei statuuisse. Lauationes autem prudenti omnino consilio, non vigente morbo, sed sublato praescriptis, quippe debilitatis viribus confirmandis magnopere profuturas.

C 3

e) cf. auctores modo laudati, et in primis 10. de GADDESSEN in cap. *de infectione ex concubitu cum leproso vel leprosa.*

futuras. Neque poterat facile quicquam huic fini magis convenire quam balnea frigida. Solemus enim nostro etiam aëvo, gonorrhoea virulenta eo usque sanata, ut tantum acrimoniae expers profluuium ob vasorum laxitatem supersit, praeter alia, quae comprimunt et adstringunt medicamenta, frigidas lotiones adhibere. Eaedem tamen ad benignae etiam gonorrhoeae curationem profunt, unde, qui nostris argumentis fidem denegantes profluuium seminis Mosi dictum gonorrhoeam benignam fuisse pertinaciter contendunt, hoc tamen ultro dabunt, lauationes salubri consilio indicatas fuisse.

Quod autem spontaneum seminis profluuium per insomnia passos immundos esse pronunciauit, partim eo id consilio fecisse videtur diuinus legislator, ut iuuenes crebro contractae impuritatis taedio, ne forte naturae plenioris vitio identidem a negotiis publicis et priuatis arcerentur, coniugia maturarent,^{f)} partim ut lauationis necessitate ob impuritatis notam imposita robur amissum balneis frigidis recuperarent.

Quae Moses de puerperis lochia fundentibus, de feminis, quibus menses fluunt et haemorrhagia uteri laborantibus, constituit, ea vno iam sermone complectar, cum his omnibus eadem subfuisse videatur ratio, sanguinis nempe uterini in regionibus calidis ad putredinem inclinantis corruptela. Nolo, quae PLINIVS^{g)} de menstrui sanguinis tetra virulentia commentus est, quaeque portentiloquus ille THEOPHRASTVS PARACELSVS^{h)} de hoc excremento iactauit, quod venenorum pessimum esse dicebat, recoquere; haec enim aniles fabulae sunt. Neque etiam ita credulus sum, ut fidem habeam TAVERNIERIO,ⁱ⁾ qui feminas Cafras tantae virulentiae sanguinem menstruum fundere asserit, ut Europaei, si quando

f) cf. MICHAELIS *Mos. R.* §. 214. T. IV. p. 296.

g) H. N. L. VII. c. 15.

h) *Paramirum* L. 4.

i) *Six Voyages des Indes*. part. II. L. III. p. 601. ed. 12. 1678.

quando illis eo tempore vrinam mittentibus propius adstiterint, capitis dolore, febre, immo ipsa nonnunquam peste corripiantur. Nam ista quidem veritatis fidem excedens narratio, pro scriptoris illius credulitate, e vulgi sermone hausta videtur: nihilominus tamen non deficiunt alii auctores, iique circumspectiores et rerum istarum intelligentes, qui feminas calidarum regionum indigenas acriorem et quodammodo virulentiorē sanguinem per naturalia excernere testantur.ⁱⁱ⁾ Cuius rei, quae causa sit, non difficile dictum est. Ardor enim coeli, quemadmodum acridinem humoribus omnibus addit, et vehementius concitatos pronos ad corruptionem efficit, ita vterino etiam sanguini vehementius incalescenti acrimoniam et putredinem prope conciliat. Non itaque dedecebat legislatorem, prospicere, ne puerperae, itemque vteri profluuiō aegrotantes vel conuictu et consuetudine cum viris vel immunditiae corporis aliis et sibi ipsae nocerent: quod ipsum praeclare secessu vtrisque, ut impuris, et lauationibus imperatis perfecit.

Vidimus, quantum fuerit in legislatore Ebraeorum munditiei studium. Sed audio qui obiiciunt, quae hactenus exposita sunt, ea non ad publicam munditiei apud omnes ciues commendationem, sed ad morborum curam et singulares quosdam casus spectare. Ego vero existimo, nulla alia ratione munditiei studium in republica potuisse certius excitari, quam ut illis omnibus, qui vel casu vel morbo immundi facti essent, a consortio cum caeteris et a ciuilibus negotiis interdiceretur. Cum enim eiusmodi secessum plenum taedii et molestiae esse oporteret iis, qui in publico versari et res suas quotidie agere vel labore quaestum facere consueuissent, effectum est, ut sedulo sibi cauerent a morbis aliis-

ii) Europaeae etiam foeminae, in regiones illas calidissimas profectae, haud raro morbos varios experiuntur, quos a menstrui sanguinis acrimo-

nia nasci probabile est. cf. CLARKE *Beobachtungen über die Krankheiten auf langen Reisen nach heißen Gegenden* a. d. Engl. 1778. p. 30.

aliisque rebus omnibus, quibus ex lege immunditia contraheretur, adeoque corpori maiorem curam adhiberent, iisdemque lotionibus, quas abstergendae atque expiandae impuritatis causa lex imperauerat, cauerent, ne qua eiusmodi labe corpus contaminarent. Igitur hoc pacto exemplo eorum, qui lege tum immundi haberentur tum expiarentur, munditiei studium omnibus ciuibus commendatum est.

De vestitus salubritate et munditie pauca omnino in legibus Mosaicis constituta sunt. Referenda tamen ad hunc locum est lex illa, quae vestes lepra contaminatas impuritatis nota damnat, easdemque comburi iubet. ^{k)} Noui hanc vestium lepram Mosaicarum legum commentatoribus durum negotium facessere, nec ego tantum mihi sumo, ut quaestionem hanc difficultate, qua vna maxime laborat, soluturum me esse confidam. Non existimauerim tamen, vitii huius vestibus inhaerentis indolem leprae corporum similem prorsus fuisse, ut nonnullis visum est, qui legislatorem eas vestes damnare censuerunt, quibus leprosum virus ex viuo corpore immissum esset. At non video, quid peculiari lege tunc opus fuisset, cum eo ipso, quod leprosi homines ex societate ciuium remouerentur, omnis quoque illorum supellex immunda et communi vsui inepta euaderet. Praeterea vero, quod maximum est, legislator pannorum et linteorum lepram pariter impuram pronunciat, siue flamen tantum siue subtemen siue vtrumque corruerit. ^{l)} Eoque ipso agnoscit, fieri posse, ut in parte tantum panni labe haereat, pars integra sit. Quod quo pacto in panno leprae contagione corrupto contingere potuerit, difficulter dixeris. In ipsius certe materiei, panno conficiendo adhibitae, vitio admittendo magis minusue idoneae, diuersitate, causa quaeri non potest. Neque enim licitum erat Iudaeis, veste ex duplici materie, lana v. c. et lino contexta uti. ^{m)} Vestem autem

k) Leuit. XIII. 47. sqq.

l) ibid. 48. 49. 51. etc.

m) ibid. XIX. 19. Deuteron. XXII. 11.

tem simplicis texturae, siue mere lanea siue linea tantum esset, totam certe occupasset leprae virulentia, utpote per halitum et ulcerum saniem transfusa. Nouimus nostris quoque temporibus morbis variis aegrotantium vestes ita contaminari, ut sanis illas induentibus certissimum periculum afferant. In his tamen morbis nullus est, cuius virus telam, quam attigit, non totam penetret, sed in stamine tantum vel subtemine consistat; nullus, qui in veste ab aegroto seposita, perinde ac in ea, qua corpus iam tegitur, latius serpat. Ipsa cancro consumtarum et sideratarum s. sphacelo affectarum partium teterrima licet sanies, nunquam tamen ultra linteorum partem eam, quam loco affecto proximam ab initio imbuerat, in illis a corpore dentis diffunditur. Quae cum ita sint, nescio an morbi contagio recte tribui possit vitium istud vestium, cui leprae nomen a Mose datum est. Putauerim potius, vocabulum istud a corpore viuo ad corpora exanimia translatum fuisse, eadem sermonis licentia, qua nos quoque interdum utimur, dum v. c. arbores et saxa cancro adesa esse dicimus, quando in his aliquid humiditate, putredine vel aeris intemperie corruptum est.ⁿ⁾ Quod igitur ad illam pannorum laneorum lepram attinet, placet Ill. MICHAELIS sententia, existimantis, leprosam lanam dici eam, quae ab ouibus morbo enectis vel scabiosis sumpta est.^{o)} Vsu enim constitit, eiusmodi lanam asperam esse et inutilem, ut etiam telae ex tali materia confectae paulatim hinc inde exedantur, et, qui illis vestiuntur, sanitatis periculum adeant. Similiter coriorum lepram, cuius meminit Moses, illud ipsum vitium fuisse putauerim, quod tum caeterorum animalium senio aut morbo consumtorum exuviis inhaeret, tum bouinis praesertim pellibus ex armentaria lue conciliari solet.

Illae

n) *Krebs*, s. *Brand* illud arborum vitium dicitur, quo, nondum prorsus emortuae, hinc inde putrescunt. Prior illa vox nonnullis etiam lapidum quorundam v. c. calcarei et arenarii et Granitis mollioris fatiscentiam significat.

o) *Mos. R. §. 211. T. IV. p. 262.*

Illae enim fragiles sunt et saepius semesae quasi apparent, et sanitati non parum officiunt. ^{p)} Linearum autem vestium lepra qualis fuerit me nescire fateor.

Caeterum illud dubium non est, ut opinor, Hebraeorum legislatorem his suis legibus de lepra vestium promulgatis sanitati publicae egregie prospexisse, et morbis, qui a vestium sordibus aliisque vitiis proueniunt, obuiam iuisse. Effecit simul sapienti hoc consilio, ut ciues vestium munditiei in regione calida summopere necessariae studerent, ne quid illae vitii contraherent. Caeterum, licet de vestium materia nihil praeceperit, lineis tamen ut purissimis plurimum fauisse videtur, cum his solis sacerdotes uti voluerit, ^{q)} quo forte factum est, ut et reliqui, morum sanctitati hoc tribuentes, sacerdotum, quos maximopere suspiciebant, habitum aemularentur et lineas vestes sibi comparare stude-
rent, quarum commoda et vsum in Aegypto iam didicerant.

Inprimis autem ad illa instituta, quibus munditiei corpori salutari apud Israelitas prospiciebatur, circumcisio referenda est. ^{r)} Credendum vero est, hanc pudendorum membranam praecidendi consuetudinem, antequam diuino mandato apud gentem Hebraeam legis auctoritatem adipisceretur, non omnino ignotam fuisse, cum Deus Abrahamum, ut egregie monuit ILL. MICHAELIS, ^{s)} se suosque circumcidere, simpliciter tantum iusserit, ^{t)} nec, quomodo id fieri deberet, illum docuerit, quod tamen in re prorsus noua et periculo non vacua summopere necessarium fuisset. Quod si scriptorem diuinum, hanc a Deo datam institutionem, quam quippe suo tempore repetere opus non erat, reticuisse dicas, quaero, quo pacto Abrahamus difficilis et cruentae operationis

p) Nostri eiusmodi coria dicunt: *Abdeckerleder, gefallene oder erstunkene Leder.*

q) Exod. XXVIII. — cf. etiam IOSEPH. *Antiq. Iudaic.* L. III. c. 8.

r) Genes. XVII.

s) *Mos. R. T.* IV. §. 184. p. 27.

t) Genes. XVII. 11. 12.

tionis artificium vix edoctus, eius exercendi statim tam peritus euaserit, ut eodem die, non sibi tantum, sed filio etiam seruorumque satis numerosae familiae praeputia solus circumcidere potuerit, veluti factum esse paginae sacrae testantur.^{u)} Quapropter equidem ad sententiam FRID. BOERNERI^{v)} et ILL. MICHAELIS^{w)} accedo, fuisse nimirum fortassis iam eo tempore inter seruos Abrahami *circumcisos*, h. e. chirurgiae, ut ita dicam, circumcisoriae peritos, qui herum in operatione ista adiuuarent. Videtur autem in hac etiam re, quod in multis aliis factum esse nouimus, sapientia diuina ad hominum mores et locorum ingenium sese conformasse, ut, quod forte iam antiquitus natura iubente salubriter institutum fuerat, postea religionis causa simul et sanitatis in legem abiret. Quatenus religionis causa praecepta fuerit circumcisio, huius loci non est dispicere, cum vniuersa illa disputatio ad rerum diuinarum interpretes pertineat; facere tamen non possum, quin adiiciam, Deum vix eo consilio circumcisionem vel instituisse, vel apud posteros Abrahami retinuisse videri, ut externo hoc discrimine gentem Hebraeam a caeteris omnibus populis seiungeret. Constat enim tum profanorum scriptorum testimoniis, tum ipsa codicis sacri auctoritate, Idumaeos^{x)} Phoenices,^{y)} Col-

D 2

chos

u) Genes. XVII. 23. 26.

v) Diss. de statu medicinae apud veteres Hebraeos, Witteb. 1755. §. 23.

w) Mos. R. §. 185. p. 28. 29.

x) Ierem. IX. 25. 26. ubi Idumaei inter circumcisos recensentur. Videntur autem illi, perinde ac Arabes, Ismaelis progenies, circumcisionem, quam a gentis communi patre Abrahamo tenebant, sequiori aevo neglexisse, ita tamen ut antiquae religionis memoriam seruarent. Neque enim verosimile videtur, vniuersam Idumaeorum gentem, si nullam antiqui ritus venerationem retinisset, cir-

cumcisione ab Hyrcano Iudaeorum pontifice sub exilii poena imperata, tam facile obtemperaturam fuisse, velut eos fecisse IOSEPHVS Antiq. Iud. L. XIII. c. 17. hisce verbis commemorat: καὶ ἅπαντας τὰς Ἰδουμαίας ὑποχειρίους ποιησάμενος (Ἑρκανὸς) ἐπέτρεψε αὐτοῖς μένειν ἐν τῇ χώρᾳ, εἰ περιτέμνουν τε τὰ αἰδοῖα καὶ τοῖς Ἰσραηλίοις νόμοις χρῆσθαι θέλοιεν. οἱ δὲ πόθω τῆς πατρὸς γῆς, καὶ τὴν περιτομὴν καὶ τὴν ἄλλην τῶν βίβιν διαίταν ὑπέμειναν τὴν αὐτὴν Ἰσραηλίοις ποιήσασθαι.

y) HERODOT. L. II. §. 134. p. 180. ed. Ampl. Reizii.

chos*) Aethiopes*) et Aegyptios circumcisionis ritum inde ab antiquissimis temporibus obseruasse. Sed cum ad Aegyptios nunc deuoluta sit oratio de horum circumcisione statim ea subiiciamus, quae apud veteres auctores leguntur, ut deinceps eo commodius de usu circumcisionis in regionibus australibus disputatio possit institui.

§. III.

Leges et instituta Aegyptiorum ad munditiam corporum et vestium salubritatem spectantia.

Quo tempore circumcisionis ritum Aegyptii instituerint, nemo veterum scriptorum memoriae prodidit. Vetus-
tissimis sane temporibus inter Aegyptios obtinuisse ipso-
que adeo familiae Israelis in Aegyptum transitu antiquiorem
fuisse probabile est. Fuerunt quidem tum veterum tum re-
centiorum scriptorum haud pauci,^{b)} qui Aegyptios ab He-
braea gente circumcisionis ritum didicisse contenderent.
Sed vero consentaneum haud videtur, Aegyptios ritus ullos,
nedum religiosos, qualis circumcisio putabatur, mutuatos
fuisse ab hominibus peregrinis, quos, ut barbaros et pe-
cuariam facientes contemnerent, immo ob carniū bubularum
et ouillarum esum, tanquam ipsorum deos mensis apponen-
tes, odio etiam haberent.^{c)} Quid? quod ipsos Aegyptios
neglectum circumcisionis usum Iudaeis exprobasse ex aliquo
sacri codicis loco coniici possit.^{d)} Adde, quod PHILO ET
IOSE-

z) HERODOT. l. c. DIOD. SIC. L. I. p. 12. edit. Rhodom.

c) Genes. XLIII. 32. XLVI. 34. Exod. VIII. 26.

a) HERODOT. l. c. p. 181. DIOD. SIC. L. III. p. 165. de Troglodytis Aethiopica gente.

d) Ies. V. 9. quo loco Deus Israelitas in Palaestina nuperrime circumcisos ita alloquitur; *Hac die vos Aegyptiorum criminatione* (ὀνειδισμὸν verterunt LXX) *absolui.* — Circumcisis annumerantur Aegyptii, Ierem. IX. 25. 26.

b) quorum argumenta vide apud IABLONSKIUM *pantb. Aegypt.* §. 7. p. 12. sq.

IOSEPHVS, alioquin in suae gentis sacris aduersus Aegyptios vindicandis admodum diligentes, nusquam Aegyptios a Iudaeis circumcisionem adsciuisse tradant, neque etiam Graecorum scriptorum contrariam sententiam, data licet eius rei opportunitate, vsquam refutent.^{e)}

Existimarunt multi, solis apud Aegyptios sacerdotibus et Isidis sacris initiatis circumcisionis necessitatem incubuisse, atque vt hoc euincerent, ad HERODOTI^{f)} PHILONIS,^{g)} IOSEPHI^{h)} et ORIGENISⁱ⁾ loca illa prouocarunt, quibus de circumcisione Aegyptiorum exponitur. At in HERODOTI quidem verbis illis, quae excitant, nihil omnino inuenio, quo sententia ista posset defendi.^{k)} Enumerat enim ille primo loco mores et consuetudines omnibus Aegyptiis communes, et in his etiam circumcisionem commemorat, deinceps vero sigillatim sacerdotum vitae genus describit. PHILO autem et IOSEPHVS simpliciter sacerdotes Aegyptiorum, non *solos*, circumcidi scribunt, et IOSEPHVS Apionem etiam, qui, quantum scio, sacerdos non erat, sed grammaticus, acriter vituperat, quod patrias leges adspernatus, circumcisionem in se ipse neglexerit, donec, morbo genitalium vindicta divina quasi immisso, coactus praeputii sectionem, frustra licet, admitteret.^{l)} ORIGENES denique hoc tantummodo testatur, apud Aegyptios licitum fuisse nemini nisi circumciso, literas sacras artesque sublimes et arcanas ediscere, sacerdotiumue capeffere, aut Isidi initiandum se praebere. Manifesto autem nihil aliud hisce verbis declaratur, nisi hoc, sacerdo-

D 3

cerdo-

e) PHILO de *circumcisione* in Opp. Colon. Allobr. 1613. f. p. 625. IOSEPH. *Antiqu. Iud.* L. VIII. c. 4. *contra Apion.* L. I. p. 1047. L. II. p. 1069. Opp. ed. Colon. Allobr. 1610. f.

f) L. II. c. 36. 37.

g) de *circumc.* l. c.

h) *contra Apionem* L. II. p. 1069.

i) *Comment. in Epist. ad Rom.* c. II. 13.

k) Verba Herodoti haec sunt: c. 36. τὰ αἰδοῖα ὧλλοι μὲν ἔωσι ὡς ἐγένοντο, πλὴν ὅσοι ἀπὸ τῶν ἑμαθόν· Αἰγύπτιοι δὲ περιτάμνονται — 37: τὰ τε αἰδοῖα περιτάμνονται, καθαριότητος εἵνεκεν, προτιμῶντες καθαροὶ εἶναι ἢ εὐπρεπέστεροι. οἱ δὲ ἰσέες κ. τ. λ.

l) *contra Apion.* l. c.

cerdotes *inprimis* circumcisionem religiose obseruasse, eademque peregrinis quoque hominibus, si qui arcanae religionis Aegyptiacae cupidi essent, opus fuisse; quod ipsum Pythagorae etiam exemplo constat, quem antequam religiosus Aegyptiorum mysteriis initiaretur, circumcissum fuisse legimus.^{m)} Praeterea HERODOTVS, quem, tanquam historiarum scriptorem inter Graecos vetustissimum, merito reliquis in hac re antepone mihi videor, tum illo, quem supra exscripsi, tum alio quodam loco, de circumcisione Aegyptiorum ita differit, vt vulgo inter Aegyptios receptum eius vsum fuisse non obscure significet.ⁿ⁾ Idem fere ex DIODORO SICULO^{o)} et STRABONE^{p)} patet. Adde, quod AMBROSIVS^{q)} decimo quarto aetatis anno Aegyptios circumcidi consueuisse affirmat. Vnde satis certo, opinor, argumento consequitur, Aegyptios omnes ritus istius obseruationi adstrictos fuisse, cum verba, quibus scriptor vtitur, generalia ad solos sacerdotes Isidisque mysteriis initiandos ob aetatis mentionem adiectam referri haud possint.

Circumcisionis ritum, quis primus inter Aegyptios instituerit, ex veterum relationibus non liquet; atque hoc ipsum remotissimae antiquitatis argumentum esse videtur, cum vix vllam aut diuini cultus apud Aegyptios caerimoniam, aut ciuilem etiam vitae consuetudinem ad originem suam et auctores seu veros illos seu fictos Graeci scriptores non retulerint. HERODOTVS ipse nescire se fatetur, vtrum Aegyptii an vero Aethiopes circumcisionem primi instaurauerint, rem enim esse vetustate originis admodum obscuram.^{r)}

Idem,

m) cf. Auctores, qui de vita Pythagorae scripserunt.

n) L. II. c. 104.

o) *Bibl. Hist.* L. I. p. 12. 50. edit. Rhodom.

p) *Geogr.* L. XVII. p. 1180. ed. Almelov. Solus, quantum noui,

STRABO, femellas etiam in Aegypto circumcidi meminit.

q) *de Abrahamo* L. II. c. 11.

r) L. II. §. 104. αὐτῶν δὲ Αἰγυπτίων καὶ Αἰθιοπῶν ἐκ ἑχῶ εἶπεν, ὁπότεροι παρὰ τῶν ἑτέρων ἐξεμαθόν· ἀρχαῖον γὰρ δὴ τι φέρεται εἶναι.

Idem, quem modo laudaui scriptor, munditiei gratia Aegyptios praeputia refecasse testatur. ^{s)} Quam rationem ipsos Aegyptios agnouisse, non negantibus id ipsum Iudaeis, etiam ex PHILONE patet, qui inter alias, quae circumcisionem suadeant, causas, primam facit carbunculum, pessimum genitalium morbum, cui sic obuiam itum fuisse existimat. ^{t)} Neque id absolum videbitur iis, qui meminerint, HERODOTVM et PHILONEM de hominibus calidas regiones incolentibus ea, quae retulimus, scripsisse. In his enim mucus ille et sebaceus liquor, quem glandulae paruae Littrii coromae glandis circumpositae exsudent, facillimo negotio tantam contrahit acrimoniam, ut praeputium et glandem arrodant, quo fit, ut nisi saepius haec loca mudentur, varii inde morbi, inflammatio, carbunculi, serpigines, phimosis et paraphimosis existant, praesertim, si largis sudoribus corpus perpetuo madeat, quibus cutis illarum partium ita laxatur et extenuatur, ut laesionem facile sentiat. Ipsis etiam rerum argumentis docemur affectiones istas morbosas calidarum regionum incolis facile accidere. Nam et itineraria et relationes istarum rerum medicae fidem faciunt, his, qui sub coelo feruido degunt, multum sordium inter praeputium et glandem colligi, idque tanto facilius contingere, quo longius et super glandem productius a natiuitate esse solet harum regionum incolis praeputium. Inde non raro iis, qui recutiti non sunt, partesque illas crebrius aqua eluere negligunt, aliquid sub praeputio abscedere et sordida vlcera nasci referunt, ^{v)} ideoque etiam Christianos in hisce regionibus

s) καθαριότητος είνεκεν κ. τ. λ. I. c. §. 37.

t) de circumc. I. c. πολλά δὲ εἶναι (εἶκος) τὰ προτέποντα τὴν εἰσαγωγὴν τῶν παλαιῶν διατηρεῖν καὶ ἐπιτελεῖν, τὰ δ' ἀνωτάτω τέτταρα· ἐν μὲν, χαλεπῆς νόσος καὶ δυσίατος πάθος ἀπαλλαγὴν, ἣν ἀνθρώποι καλῶ-

σιν ἀπὸ τῆς καίειν ἐντυφόμενον, ὡς οἶμα, ταύτης τῆς προσηγορίας τυχόντος, ἥτις εὐκολώτερον τοῖς τὰς ἀκροποσθίας ἔχουσιν ἐγγίνεται· δεύτερον τὴν δι' ὅλα τῆ σώματος καθαριότητα, κ. τ. λ.

v) cf. NIEBUHR Beschreibung von Arabien p. 77.

nibus habitantes, non religionis, sed sanitatis causa pueros circumcidere.^{w)}

Caeterum an viros reddat circumcisio ad procreandam sobolem aptiores, huius loci non est disputare. Dubitaue-
rim tamen, an sit aliquod in circumcissione foecundiae adiu-
mentum, quicquid de hac re dixerit PHILO^{x)} licet illam
gignendi facultati non obesse cognoscam. Nam et nostris tem-
poribus, multas regiones a recutitis habitari notum est, quae
tamen ideo nihilo magis incolarum multitudine abundant.

Redeo nunc ad Aegyptios, quos in omni propemo-
dum vitae genere munditiei plurimum studuisse ex veterum
scriptis apparet. Cum enim, ut PLUTARCHVS ait,^{y)} sanitatis
curam semper maximi aestimarent, hoc inprimis institutis
variis gentis auctores et legumlatores contenderunt efficere,
ut ciues munditiei, in qua videlicet haud leue ad valetudi-
nem momentum esse sentiebant, adsuefacerent, eamque re-
ligionis etiam titulo illis commendarent.^{z)} Tondebant assi-
due capita et corpus totum radebant,^{a)} pilos reiectaneas
corporis partes esse rati et inutiles.^{b)} Qua quidem in re
etfi

w) illi v. c. qui per Abyssiniam et
Nigritiam passim habitant, Coptico
ritui addicti, nec non Christiani In-
diae Orientalis, qui a S. Thoma co-
gnominantur.

x) de circumc. l. c. τέταρτον δὲ καὶ
ἀναγκαιότατον (τῶν προτερουμένων
τὴν περιτομὴν διατηρεῖν) τὴν πρὸς
πολυγονίαν κατασκευὴν. λέγεται γὰρ
ὡς εὐδοῖ τὸ σπέρμα μὴτε σκιδνάμε-
νον μὴτε περιέρχον εἰς τὰς τῆς πο-
σθίας ὡς ἦλθε κόλπου· ὅθεν καὶ τὰ
τεμνόμενα τῶν ἐθνῶν πολυγονώτα-
τα καὶ πολυανδρωπότατα εἶναι. cff.
etiam IO. FRID. BAVER Diss. de cau-
sa foecunditatis gentis circumcisae in
circumcissione quaerenda Lips. 1739. et
SAL. BERNH. WOLFSMEIMER Diss.

de causis foecunditatis Ebraeorum non-
nullis sa.ri Codicis praeceptis innitenti-
bus. Hal. 1742.

y) de Iside et Osiride c. 94. cf. HE-
RODOT. L. II. §. 77.

z) Munditiei curam ad religionis
cultum retulisse Aegyptios, patet ex
HERODOTI verbis §. 37. qui de va-
riis Aegyptiorum institutis ad mun-
ditiem spectantibus expositurus, ser-
monem ita exorditur: θεοσεβέες δὲ
περισσῶς ἔοντες μάλιστα πάντων ἀν-
θρώπων, νόμοισι τοιοῖσιδε χρεόνται
κ. τ. λ. cf. §. 64.

a) HERODOT. L. II. §. 36. L. III.
§. 12.

b) PLUTARCH. de Is. et Osir. c. 4.
de Isiacis potissimum.

etsi naturae humanae ignorantia perperam ratiocinati sunt, re ipsa tamen sanitati haud mediocriter consuluerunt, cum pilorum nimius in corpore prouentus regionum calidarum incolis ob sudoris et sordium retentionem damnosus sit. Lavabantur etiam fere quotidie, nec, nisi luctus tempore, hoc intermittebant.^{c)} Plerique autem nudi et sine calceamentis educabantur ob commodam coeli temperiem^{d)}, et adulti vestibus tenuibus,^{e)} ex lino contextis utebantur, quas semper mundas nitidasque seruire maximopere studebant.^{f)} Erat enim lini fertilissima Aegyptus,^{g)} cuius etiam texendi artificium ab Aegyptiis, ut videtur, inuentum, ab his deinde ad alias gentes traductum est.^{h)} Non tamen regionis ad lini prouentum opportunitas potius, quam munditiei cura linearum vestium usum incolis commendauit, hanc ipsis Aegyptiis vestitus gentilitii rationem prae se ferentibus.ⁱ⁾ Quapropter, etsi lanas non omnino adspernabantur, iis tamen ad penulas tantum et lacernas utebantur,^{k)} nec fas erat lanea veste amictum sacris interesse.^{l)} Vellera enim pecorum perinde ac pilos a natura tanquam peregrinum aliquid et superfluum corpore expelli, atque ideo nec pura nec casta esse existimabant.^{m)} Sacerdotes autem maxime munditiei magistros et exempla habebant, quibus cum reliqua vitae omnis ratio ad certas quasdam leges exigebatur, tum illud praecipue diligenter curandum erat, ut corpus purum et ab illuue liberum

c) DIOD. SIC. B. H. P. I. L. I. p. 65. 81.

d) DIOD. SIC. l. c. p. 72.

e) HERODOT. L. II. §. 36.

f) ID. ibid. §. 37. εἴματα δὲ λίνεα φορέεσσι αἰὲν νεόπλυτα, ἐπιτηδεύοντες τὸ το μάλιστα.

g) PLINIVS L. XIX. c. I.

h) HERODOT. l. c. §. 105. STRABO L. II. p. 762. quorum vterque Colchos, tum ob alias causas, tum

ob lini apud eos frequentem culturam Aegyptiorum coloniam esse existimat.

i) PLUTARCH. de Is. et Osir. c. 4. ἐσθῆτα παρέχειν — τῷ σιέποντι μὴ βαρύνεσθαι, εὐάρμοσόν δὲ πρὸς πᾶσαν ὥραν, ἥμισυ δὲ φθειροποιόν, ὡς λέγεται.

k) HERODOT. l. c. §. 81.

l) HERODOT. l. c. PLUTARCH. l. c.

m) PLUTARCH. l. c.

liberum seruarent. Igitur quotidie, noctu etiam, iæpius lauabant,ⁿ⁾ corpusque totum tertio quouis die radebant, sedulo cauentes, ne sordes aut pediculi corporis sanctitatem polluerent.^{o)} Vestibus aliis quam linteis vti nefas illis erat^{p)} atque, vt vno verbo rem omnem complectar, corpus purum castumque seruare maxima sollicitudine laborabant. Ista vero puritatis cura, etsi fortassis a superstitione et affectata mollitie non procul abfuit, id tamen commodi habuit, vt ciues salutari corporis regimini adsuescerent.^{q)} Nihil enim ad vulgus regendum plus valet, quam sacerdotum, in quos omnes intuentur, sanctitas; quemadmodum et principum erga leges obsequium, harum auctoritatem maxime firmat.

§. IV.

Leges et instituta Graecorum veterum, munditiei vestitusque aptae rationi consulentia.

Graecos paullo serius de munditiei ciuium et vestitus ratione ad sanitatem attemperanda cogitasse, tanto minus mirandum

n) HERODOTVS l. c. §. 37. sacerdotes Aegyptios bis de die, bis noctu, PORPHYRIUS autem *περὶ ἀποχ. ἐμψ.* L. IV. §. 7. ter omnino quotidie, mane nimirum, cum a somno surgerent, deinceps ante prandium, tandem cum irent cubitum, frigida lauasse scribit.

o) HERODOT. l. c. PLVTARCH. l. c. c. 4.

p) HERODOT. l. c. §. 37. PLVTARCH. l. c. c. 4. Ad hanc linteas vestes gerendi et deraso capite incendendi consuetudinem alludit IUVENALIS Sat. VI. v. 548. sq.

Qui grege linigero circumdatus et grege caluo

Plangentis populi currit derisor Anubis —

Sanctiores tamen sacerdotum Aegyptiorum vestes ex gossypio, quod Graeci scriptores interdum, perinde ac Hebraei, sub communi vocabulo *lini* comprehendunt, colligo ex PLINIO L. XIX. c. I. *Superior pars Aegypti in Arabiam vergens gignit fruticem, quem aliqui gossypium vocant, plures xylon, et ideo lina inde facta xyli- na — Vestes inde sacerdotibus Aegypti gratissimae.*

q) Hermeti salutare munditiei moderamen Aegyptios tribuisse, apparere videtur ex DIOD. SIC. L. I. p. 14. vbi tum aliarum rerum, tum etiam *τῆς περὶ τὸ σῶμα πρεπέστερης πλάσεως* inuentor praedicatur.

randum est, quanto minus sub temperato coelo, quam in calidiori terrarum plaga, viventibus munditiei neglectus nocet; non, quod nullum sanitati detrimentum afferat, sed quod minus manifestum. Lycurgus adeo parum e republica esse corporis cultum arbitratus est, ut iuventutem Spartanorum in nuditate et sordibusadolescere vellet, nec nisi paucis aliquot anni diebus lauacra indulgeret,^{r)} licet nationem in fluminibus, non munditiei, sed exercitii roborisque causa imperaret. Neque inter philosophos Graecos defuerunt, qui munditiei, non illa tantum, quae modum iustum excedens merito reprehenditur, sed salubri etiam et corpori necessaria, quam ipsam quoque in vitio positam esse putabant, contempta, squalorem in amictu omni-que vitae ratione affectarent, mentem non rectius, quam externi decoris negligentia, exornari et excoli posse rati. Sed ista quidem opinio paucos sectatores nacta est, et civitatum rectoribus merito displicuit, non ignaris, tum animi virtutibus, tum corporis etiam integritate civium felicitatem spectari, nec liberales esse posse et honestos, qui tam parvi se ipsi aestimarent, ut corporis etiam sanitatisque curam homine ingenuo dignissimam omitterent. Balneorum tamen publicorum usum scimus diu apud veteres nullum, immo HIPPOCRATIS adhuc aetate, ut GALENUS existimat, rarum fuisse.^{s)} Vnde necesse fuit, ut, qui vellent, in scaphis tantum et foliis domi suae lauarent.^{t)} Sequenti tamen tempore plurima balnea, tum in privatorum aedibus, tum publico sumtu, exstructa fuerunt. Et publica quidem balnea, quorum usus

E 2

paruo

r) PLUTARCH. *Lycurg.* c. 31.

s) HIPPOCR. *de vict. rat. in morb. acut.* p. 395. ed. Foel. ἔστι δὲ ὅτε ἕσ-
σον χρησέον (λάτρῳ) διὰ τὴν ἀπα-
ρασκευασίην τῶν ἀνθρώπων. Ἐν
ὀλίγησι γὰρ οἰκίησι ἱπαρα-
σκεύασαι τὰ ἀρμένα, καὶ οἱ
θεραπεύοντες ὡς δεῖ. — καὶ

γὰρ σιέπης ἀνάπνου δεῖ, καὶ ὕδα-
τος δαψιλέος, καὶ τῶ λαρτρῶ συχνῶ,
καὶ μὴ λίην λάβεσθαι, ἢν γε μὴ ἔτω
δεοί. κ. τ. λ. Cf. GALENI *commentar.*
in hunc locum.

t) ἐν ταῖς σιλάφαις καὶ πυλέοις.
SVIDAS in v. βαλανεῖον.

paruo redimebatur pretio, cum gymnasiis plerumque coniuncta erant. Prae reliquis autem Graeciae urbibus, Corinthus multis iisdemque splendidis lauacris, tam priuatis quam publicis, abundabat, quibus postea accesserunt ea, quae Hadrianus Imperator suo sumtu aedificauit. ^{u)} Caeterum balneorum perinde ac gymnasiorum cura apud Athenienses magistratibus mandata fuisse videtur, quos *Ἀσυνόμοις* dicebant; ^{w)} visaque est balneorum tutela tantopere cum publica salute coniungi, vt singularibus etiam quibusdam legibus lauantium securitati consuleretur. Cuius rei argumento esse potest vel vna illa celebrata Atheniensium lex de furibus balneariis (*λωποδύταις*) lata, qua illi, qui ex balneis aliquid surripuisset, capitis supplicium irrogabatur, ^{x)} cum in alios fures mitius leges animaduenterent, rei furto ablatae decupli tantum poena statuta.

De vestium munditie parum apud Graecos constitutum fuisse comperi. Turpe tamen habebatur et homine ingenuo indignum, squalida tunica indutum in publico versari. In primis autem in mulieribus munditiei neglectum, vt par erat, adeo auersabantur, vt legibus etiam in eiusmodi turpitudinem animaduenterent, mille drachmarum multa sancita,

^{u)} PAUSAN. *Corinth.* 2.

^{w)} Astynomi urbis aediumque publicarum et priuatarum pari prope modum auctoritate, ac apud Romanos, Aediles, curam gerebant. ARISTOTELES *Polit.* L. V. c. 8. officia illorum ita descripsit: ἡ τῶν περὶ τὸ ἄστυ δημοσίων καὶ ἰδίων ἐπιμέλεια, ὅπως εὐκοσμία ἦ, καὶ τῶν πίπτόντων οἰκοδομημάτων καὶ ὁδῶν σωτηρία καὶ διόρθωσις καὶ τῶν ὁρίων τῶν πρὸς ἀλλήλους, ὅπως ἀνεγκλήτως ἔχωσι, καὶ ὅσα τέττης ἄλλα τῆς ἐπιμελείας ὁμοιότροπα. καλεῖσι δ' ἄσυνομιάν οἱ πλεῖστοι τὴν τοιαύτην ἀρχήν. Brevius VLPRIANVS in *Comment. in Timocrateam*

DEMOSTHENIS: ἄσυνομος ὁ ἐπὶ τὸ εἶναι καθαρίαν τὴν πόλιν ἀσχολούμενος. cf. CAR. SIGONII *de republ. Athen.* L. IV. c. 3. p. 176. T. V. Opp. ed. Ph. Argelati Mediol. 1736.

^{x)} Verba huius legis seruauit DEMOSTHENES in *Timocratea* p. 476. ed. Hieron. Wolfii. εἴ τις — τῶν σκευῶν τὶ τῶν ἐκ τῶν γυμνασίων ὑφείλετο ἢ ἐκ τῶν βαλανείων, ἢ ἐκ τῶν λιμένων ὑπὲρ δέκα δράχμας, καὶ ταῖσι θάνατον εἶναι τὴν ζημίαν. Multa de hac lege disputat ARISTOTELES *Problem.* XXIX. 14. cf. SAM. PETITI *Comment. in LL. Att.* L. VII. T. 5.

ta, si qua femina, cultus liberalis cura omiſſa, ſordida et non ornata in publicum prodiret y) nomine eius etiam ignominiae cauſſa in Ceramico a Gynaeconomis in tabula expoſito. z) Legimus etiam Solonem adulteras ornatus mundique muliebris uſu prohibuiſſe, a) propterea, quod honeſtas tantum matronas ornatiorem cultum decere putaret, et muliebre ingenium, veſtitus elegantiae deditiſſimum, huius interdictione propoſita efficaciter a vitio deterreri et ad caſtitudinis ſtudium facillime adduci poſſe confideret.

§. V.

De Romanorum veterum legibus et inſtitutis munditiei veſtiumque ſalubritati proſpicientibus.

Romani antiquiſſimis temporibus munditiem corporis, publicis inſtitutis legibusque commendaeſſe non videntur, cum vitae cultus morumque elegantiae expertes curae ſanitatiſ publicae vacare inter continua bella vix poſſent, et coelum etiam Italiae, olim aſperius ac frigidiuſ, ad balneorum uſum parum inuitaret. Quotidie tamen iam tunc, ut SENECA ait, b) brachia et crura abluebant; caeterum nundinis toti lauabantur. Quo tempore primum balnea publica Romae exſtructa fuerint, nescio, niſi quod ante Punica

E 3

bella

y) Lex iſta extat apud HARPOCRATIONEM — χιλίας ζημιῶσθαι τὰς κατὰ ὁδὸν ἀκοσμήſας γυναῖκας. cf. SAM. PETIT. l. c. l. VI. T. 4.

z) IUL. POLLUX Onomaſt. l. VIII. Sect. II2. Γυναικόνομοι δὲ ἀρχοὶ ἐπὶ τῇ νόμῳ τῶν γυναικῶν. τὰς δὲ ἀκοσμήſας ἐζημίῳν, καὶ τὰς ζημίας αὐτῶν γραφόντες ἐξετίθεσαν ἐπὶ τῆς πλατάνῃ ἐν Κεραμικῷ — Ipsi etiam Lacedaemonii, quos caeteroquin corporis munditiem et ornatiorem cultum non adeo multum curaeſſe ſupra monui, ſqualorem tamen in foemina

turpiſſimum eſſe agnouerunt, et magiſtratibus, quos ἀγροσύνας vocabant, hoc negotium dederunt, ut mundo muliebri inuigilarent. — Vid. HESYCH. in voce ἀγρόσυνοι.

a) AESCHINES in Orat. contra Timarch. p. 196. Ed. l. Opp. Demosth. et Aesch.

b) epiſt. 86. Digna eſt haec epiſtola, quae tota legatur, cum quanto discrimine abſuerit priſcorum Romanorum circa balnea parſimonia a recentiorum in illis luxuria, grauiter ſimul et eleganter exponat.

bella nulla extitisse colligam ex eo, quod neque leges antiquissimas mentionem eorum ullam fecisse, neque ad Aediles censoresque, operibus licet publicis, tum aliis, tum aquis etiam tuendis praefectos,^{c)} inde ab eo tempore, quo magistratus isti instituti sunt, simul balneorum quoque curam relatum fuisse, apud veteres scriptores, quod sciam, memoriae proditum sit. At subsequente tempore, pacata undique republica ac gentium deuictarum opibus ditata, magnus Romae esse coepit ac prope incredibilis balneorum numerus,^{d)} cum et alii, et illi inprimis, qui magistratum vel ambirent vel capefferent, in edendis muneribus balneorum quoque magnifica exstrukione populi gratiam haud raro captarent.^{e)} Cumque Romani prouincias non exercitiis tantum legumque auctoritate, sed vitae etiam et artium cultu morumque urbanitate in fide retinere diligenter starent, mirum non est, eos balneorum quoque frequentem usum in prouincias introduxisse; quo factum est, ut in his quoque ingens thermarum publicarum numerus esset, nec facile ullum municipium splendidis aedificiis in hunc usum exstructis careret, quorum vestigia haud pauca in veterum urbium pagorumque ruderibus hodiernum extant. Sanitati autem publicae tanto ut melius per balneorum usum prospiceretur, cuiuslibet ex populo, etiam infimae fortis ciui et capite censo, potestas commode et quoties vellet lauandi data est. Et primis quidem temporibus per integrum diem usque ad vesperam aditum ad balnea patuisse verosimile est;^{f)} ut tamen plurimi aestate octaua, hieme nona hora, ante coenam proxima, lauarent.^{g)} Quod quidem tempus tam opportunum

c) CICERO *de legibus* L. III.

d) PUBLIUS VICTOR, quarti post C. N. seculi scriptor, Romae DCCCLVI. balnea publica fuisse testatur. Alii ultra nongenta numerarunt. Splendidissima autem et celeberrima erant Balnea Agrippae,

Neronis, Titi, Domitiani, Traiani et Diocletiani.

e) Ut M. Agrippa, in aedilitate. PLIN. L. XXXVI. c. 15.

f) IUL. CAPITOLINVS in *Alex. Seuero*.

g) MARTIAL. L. IV. Epigr. 8. L. XI. 53.

tunum ad lauationem visum est, vt Hadrianus Imperator lege etiam ad populum lata edixerit, ne quis, nisi aeger, ante horam octauam balnea adiret.^{h)} Postea vero Alexander Severus, rem gratam populo factururus, nocturna etiam balnea, oleo pro luminibus suo sumptu praebito, concessit.ⁱ⁾ Caeterum vilissimo pretio, quadrante nimirum, thermarum vsus redimebatur^{k)}, impuberibus gratuitus erat.^{l)} Gratis etiam nonnunquam populo balnea ab optimatibus et Caesaribus praebita fuisse, M. Agrippae^{m)} et Antonini Pii Caesarisⁿ⁾ exemplo constat. Immo priuatorum adeo sumtibus interdum lauationes exhibebantur, cuius rei argumentum est in legato balnei municipibus publice ab haeredibus praestandi, quod commemoratur in *l. 15. §. 3. Dig. de legat. et fideicommiss. III.* quo etiam pertinet *l. 30. §. 1. Dig. loc. cond.* Vt vero comoda esset lauatio, et sufficiens ex publicis aquaeductibus aquarum copia lauaturis suppeteret, Aediles primum et deinde imperatores etiam prouiderunt.^{o)} Cautum etiam legibus erat, vt quilibet tuto posset, nemine prohibente, in balneis lauare. Qui a balneo arcebatur, is iniuriarum actione experiri poterat.^{p)} Porro in fures balnearios apud Romanos, perinde fere ac supra de Atheniensibus diximus, grauiori poena extra ordinem animaduersum^{q)} eoque effectum est, vt magna lauantibus esset securitas. Omnis
autem

h) SPARTIANVS in *Hadriano*.

i) LAMPRID. in *Alex. Sev.*

k) HORAT. *Sat. L. I. 3. v. 137.* Vnde etiam SENECA ep. 86. balneum rem *quadrantariam* dixit.

l) IUVENAL. *Sat. II. v. 152.*

m) qui in aedilitate praebuit gratuita balnea CLXX. PLIN. L. XXXVI. c. 15.

n) IUL. CAPITOLIN. in *Anton. Pio.*

o) Sic v. c. M. Agrippa in aedilitate aquam Virginem *gelidissimam et tactu incundissimam* in urbem deduxit, teste

PLIN. L. XXXI. c. 2. XXXVI. c. 15. balneorum potissimum gratia, vt colligi potest ex MARTIALI L. VI. epigr. 42. et L. XIV. epigr. 163. Plura de aquis in balneorum vsu ab Aedilibus et imperatoribus in urbem corruvatis vid. apud IUL. FRONTINVM de *aquaeductibus urbis Romae*. Huc quoque spectant duae constitutiones Theodosii II. et Valentiniani III. L. 5. et 6. C. de *aquaeductu*.

p) L. 2. §. 9. *Dig. ne quid in loco publ.*

q) Vid. l. 1. *Dig. de furib. balnear.*

autem balneorum publicorum cura penes Aediles erat, quos etiam munditias in thermis et vtilem ac salubrem temperaturam exegisse^{r)} ac in reliquis etiam id operam dedisse legimus, ne quid esset, quod valetudinem lauantium offenderet.^{s)} Caeterum disciplinae in balneis cum gymnasiis coniunctis regendae praeerant *Gymnasiarchi*, in balneis vero seorsim exstructis *balneorum*, qui dicebantur, *praefecti*.^{t)} His autem apparebant varii gymnasiorum et balneorum ministri, aliptae, gymnastae, mediaestini, fornacatores et alii, quorum officia hoc loco fusius describere superuacaneum est, cum maximam partem ad rei gymnasticae antiquitates alio loco tradendas pertineant.^{v)} Calidis autem balneis Romanos ut plurimum usus fuisse ex multis veterum scriptorum locis intelligitur, qui nimium thermarum aestum Romanis exprobrant.^{w)} PLINIVS tamen frigidarum etiam lotionum usum ab eo inde tempore, quo Euphorbus, Antonius Musa, et Charmis Massiliensis, medici, eas aegrotis commendauerant, frequentiore factum esse refert.^{x)} GALENI certe tempore balnea tepida magis, quam frigida vulgo adhibebantur.^{y)} Cessit vero paullatim utilissima res in abusum et luxuriam, ut plerique non sanitatis et munditiei, sed voluptatis causa lauerent, atque adeo non pauci essent, qui bis aut saepius etiam quoti-

r) SENECA ep. 86.

s) Sic v. c. PLVTARCHVS *Sympos.* L. III. qu. 10. aediles cauisse narrat, ne balneorum conductores ignem oleaginis ligno succenderent aut lolii semen in flammam iniicerent, quod interdum turbam hominum nimiam arcendi causa fecisse videntur, cum horum vapores lauantibus vertiginem et capitis dolorem creent.

t) *Balneorum Augusti praefecti* nominantur in variis inscriptionibus antiquis, quas vide apud H. MERCUR-

RIALEM *de arte gymnastica* L. I. c. Caeterum thermarum calefactio etiam muneribus personalibus accensebatur, ut ex lege I. §. 2. *Dig. de muner.* intelligitur.

v) De balneorum partibus, quas hoc loco, ne nimis morer lectores, commemorare nolo, vid. VITRUVIVS L. V. c. 10.

w) SENECA ep. 86. PLIN. L. XXXI. c. 9.

x) PLIN. L. XXV. c. 7. XXIX. c. 1.

y) *De sanitate tuenda*, L. III.

quotidie balneis vterentur, lauationumque, calidarum praefertim, nimia frequentia corporis vires enervarent magis quam confirmarent.

Quemadmodum vestitus curam, vetustissimis reipublicae temporibus non adeo magnam Romanis fuisse consentaneum est, ita sequentibus seculis, posteaquam Asia devicta morum corruptelam diuitiae in civitatem inuexerunt, molli atque effoeminati cultus tam studiosi facti sunt, ut repetitis legibus vestium luxuria cohibenda esset, nec sola mundities sanitatis causa ciuibus commendanda videretur. Potest tamen quodammodo huc referri Augusti Caesaris edictum, qui, visa quondam pro concione pullatorum turba, indignabundus et clamitans, En inquit,

Romanos rerum dominos gentemque togatam!

Negotiumque aedilibus dedit, ne quem posthac paterentur in foro circouae, nisi positis lacernis, togatum consistere.²⁾ Huc quoque spectat antiqua Metelli lex de fullonibus, quam C. Flaminium et L. Aemilium Censores ad populum ferendam dedisse ex PLINIO discimus,^{a)} quae quidem lex purgandi ac poliendi vestes materiem et rationem fullonibus praescripsit, ut et mundaе vestes essent, et telae firmitati parceretur.

§. VI.

E p i l o g u s.

Haec de munditiei publica apud veteres tutela dixisse sufficiat. Apparet, ni fallor, eam a priscis hominibus adeo neglectam non fuisse, ut potius studium eius reipublicae salutare, prout necessitas suaderet, seu legibus propositis, seu ritibus variis atque institutis, seu denique corpus mundum seruandi in vulgus data opportunitate, ciuibus commendaverint. Reperient forte nostri etiam homines in illis veterum moribus, quod imitatione dignum sit. Non illam quidem, quam inter Aegyptios solemnem fuisse dixi, nimiam ac

prope

2) SVETON. *Aug.* c. 40. et 44.

a) L. XXXV, c. 17.

prope superstitiosam munditiei curam exemplo nobis esse velim, quippe in hac nostri coeli temperie molestam et superfluam, sed saniozem illam rerumque nostrarum conditioni magis accommodatam Graecorum et Romanorum. Scilicet balneorum vsus nimis diu iam contentus inter nostros euiluit. Raro admodum balnea publica hodie apud nos, et sicubi extant, ea vt plurimum nec lauandis comoda nec apparatu necessario satis instructa sunt. Quo fit, vt deficientem extra priuatas aedes, tum in his ipsis quoque lauandorum opportunitate, pauci omnino toto corpore lauent, et saepenumero sub splendido vestium ornatu squalor et fordes lateant. —

Caeterum etsi huic libello haud parum ad perfectionem deesse sentio, errorum tamen, si quos forte admisero, aetatis aut ingenii excusatione veniam lecturos propterea non deprecabor, ne consuetudini magis quam animi sensui hoc tribuisse videar. Quod si enim censurae seueritatem deprecatio ista mitigat, nocet saepe et fastum animo scriptoris iniicit iudicantium in condonandis erroribus facilitas; si lectorem excusatio non mouet, frustranea est. Proinde gnaros harum rerum iudices rogo, vt vero opusculi huius pretio censuram suam attemperent, nec erroribus parcant, sed vbi me lapsum esse senserint, meliora me doceant. Si quid enim est, in quo gloriari possim, hoc est: me veritatis et eruditionis cupidissimum esse.

Multa curae sanitatis publicae apud veteres exempla enarranda supersunt, quae, ne angustos, quibus libelli academici circumscribuntur, limites transgrediar, in aliud tempus differo. Forsan, si Deus vitam et vires largiatur, et ista, quae dedi, huius argumenti specimina doctis viris non prorsus displiceant, totum hunc laborem redintegrabo, et tum ea, quae haecenus exposui, tum reliqua, quae nondum attigi, singulari opere vtcunque potero pertractabo.

